

XI

**НА
КНИЖКОВУ
ПОЛИЦЮ**

Винокур І.І. (м. Кам'янець-Подільський)

ПЕТРО ТРОНЬКО. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: КРОК У НОВЕ Тисячоліття

Досвід, проблеми, перспективи, - Київ, 2000, 272 с.
(Рецензія)

Монографія належить перу відомого державного і громадського діяча, Героя України, видатного вченого - академіка НАН України Петра Тимофійовича Тронька. Це комплексне дослідження проблем історії та теорії історичного краєзнавства. У праці узагальнено величезний практичний досвід історико-краєзнавчої діяльності в Україні, особливо в 50-80-х роках ХХ ст. В книзі висвітлені і основні проблеми розвитку історичного краєзнавства на сучасному етапі, в ній ставиться ряд проблем та завдань для майбутніх дослідників історії рідного краю.

Праця складається з вступу, семи розділів, післямови, а також відповідно згрупованих серій документів про історичне краєзнавство в Україні від 60-х років і аж до 2000-го року.

У вступі стисло, але разом з цим і досить глибоко розкрито значення історичного краєзнавства. Особливо тепер, на рубежі тисячоліть, в період творення нових форм людського співжиття, коли об'єднуючий потенціал "малої історії" стає особливо наочний. Автор підкреслив, що історичне краєзнавство - це синтетична наука і мистецтво донесення до широких мас особливостей історичного процесу. Історичне краєзнавство - це джерело поповнення археологічних і етнографічних колекцій, музейних і архівних фондів. Одночасно історичне краєзнавство сприяє охороні пам'яток історії та культури, а також використанню громадськості для збереження спадщини і природного довкілля.

У заключній частині вступу П.Т. Тронько підкреслює, що завдання істориків, які стоять на позиціях реалізму, історичної правди, полягає у зваженому неупередженому висвітленні історичного процесу в усій його складності і суперечливості. У пошуках істини історичному краєзнавству повинна належати особлива роль.

Перший розділ книги присвячено місцю краєзнавства у дослідженні історії України. Автор підкреслює, що історія ХХ століття для українського народу не була милосердною, що в ній було чимало і героїчних, і трагічних сторінок. Це стосується початку століття, періоду революції та громадянської війни. В роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., захищаючи рідну землю, загинуло біля десяти мільйонів синів і дочок України. Економіці України були нанесені колосальні руйнування. Понад 28 тисяч братських і одиночних могил, 45 тисяч пам'ятників і обелісків по всій Україні - це свідчення того, якою дорогою ціною була завойована Перемога над

німецьким фашизмом. Без історичної Перемоги над фашизмом у травні 1945 р. не постала б у наш час, на початку 90-х років вільна, суверенна Українська держава.

У розділі підкреслюється, що почуття любові до України, глибока повага до народних традицій - це невичерпні джерела духовності та культури сучасної людини. Знання історії рідного краю вчить шанувати свій народ та інші народи, що здавна жили і працювали в Україні.

Далі автор виділяє з широкої проблематики історичного краєзнавства ряд напрямів, які мають першочергове значення. Це питання, історії України пізнього середньовіччя, зокрема - козацтва, що було могутнім оплотом народних мас у боротьбі проти феодално-кріпосницької експлуатації, польсько - шляхетського гніту, татарсько-турецької агресії.

Другим важливим напрямом є створення літопису сіл, які з різних причин зникли з карти України у полум'ї громадянської і Другої світової воєн, у роки сталінських голодоморів, примусових депортацій населення і т.п. Більшій уваги краєзнавців заслуговують пам'яткознавча тематика, дослідження пам'яток етнографії, церковної історії пам'яток історії та культури на цвинтарях.

Дослідники регіональної історії покликані відтворити політичну палітру України початку ХХ століття, розкрити реальну картину подій 1917-1920 років. Особливої уваги заслуговують пам'ятки періоду Великої Вітчизняної війни, опис і збереження могил воїнів, партизанів, підпільників, що полягли на рідній землі і за її межами. Слід подбати і про розвиток літературного краєзнавства, про вивчення походження і значення географічних назв України.

Становленню історичного краєзнавства у ХІХ на початку ХХ ст. присвячено другий розділ монографії. Тут розглянуті діяльність історичного товариства Нестора-Літописця при Київському університеті, наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, Одеського товариства історії та старожитностей, Подільського церковного історико - археологічного товариства, товариства дослідників Волині, харківського історико - археологічного товариства та інших регіональних об'єднань науковців.

Акцентовано увагу на діяльність створеної 1843 р. в Києві Археографічної комісії, яка займалася виявленням документів в архівах державних установ, магістратів, монастирів та їх виданням. Розвитку історико - краєзнавчих досліджень сприяло

проведення археологічних з'їздів. Шість із п'ятнадцяти були проведені у 1874-1908 рр. в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Чернігові. Значний внесок у вивчення історії регіонів зробили губернські статистичні комітети та вчені архівні комісії, які діяли в Україні у XIX ст.

У третьому розділі розповідається про історичне краєзнавство 20-30 років. У 20-х роках завдяки подвижницькій діяльності наукової творчої інтелігенції було чимало зроблено для подальшого розвитку краєзнавства. Провідна роль у цьому належала Всеукраїнській Академії наук, створеній у 1918 році. На початку 20-х років у системі історикофілологічного відділу ВУАН працювало цілий ряд спеціальних комісій: по складанню історик - географічного словника, по складанню археологічної карти України, фольклорно-етнографічна, кабінет мистецтв, комісія по дослідженню Софійського собору в Києві, етнографічна комісія та ін.

Важливу роль відіграв журнал "Краєзнавство", який почав видаватися з 1927 року. Український комітет краєзнавства подавав на сторінках журналу різноманітні програми для вивчення: села, гончарства, різних галузей кустарного виробництва і т.п. Журнал "Краєзнавство" мав велике значення для консолідації краєзнавчих сил у комплексному вивченні історії України.

Різнобічна робота в галузі історичного краєзнавства, проведена в 20-х і на початку 30-х років дала вагомий позитивний результат. Однак тоталітарний режим, звинувачуючи у буржуазному націоналізмі ряд провідних вчених-дослідників, привів до того, що в 30-х роках краєзнавчий рух було в цілому репресовано.

У четвертому розділі книги йдеться про відродження і розвиток історичного краєзнавства у 50-80-х роках. Відродження краєзнавства почалося в 50-х роках. Намітилося збільшення випуску літератури з дослідження рідного краю. Були опубліковані роботи з історії міст Львова, Харкова, Києва, Одеси, Севастополя, Вінниці, Житомира, Луганська, Луцька, Чернігова та ін.

Значна увага приділялась вивченню історії міст і сіл України. У 1949 р. при президії АН України була створена спеціальна комісія до складу якої увійшли провідні вчені - історики, літератори, інші фахівці. Іншим напрямом відродження краєзнавства став громадський рух за увічнення історії українського козацтва. Але, як відомо, в 50-60-х роках козацька тематика була не в пошані ідеологічних провідників СРСР. Вона зникла з програм досліджень, вилучалась з видавничих планів, зі сторінок періодичних видань. У цій ситуації в 1965 р. автор рецензованої монографії увійшов до президії ЦК КП України з доповідною запискою, в якій викладалися обґрунтовані пропозиції щодо увічнення пам'ятних подій в літописі українського козацтва.

У записці пропонувалося утворити в м.Запоріжжі на острові Велика Хортиця Державний історико - культурний заповідник, розмістивши на його території Музей історії українського козацтва.

Однак, реалізувати задум не вдалося. В період панування тоталітарної системи під тиском і за вказівкою М.Суслова, при активній участі В. Маланчука тогочасного секретаря ЦК КП України - створення на Хортиці історико - культурного заповідника було зірвано. Нині, в період відродження української державності, 6 квітня 1993 р. була прийнята урядова постанова "Про національний заповідник "Хортиця"". Та, на превеликий жаль, як показано в розділі, зазначена постанова Кабінету Міністрів України виконується поки-що вкрай незадовільно. Разом з цим, в різних кінцях України за роки незалежності споруджено чимало монументів, які нагадують нащадкам про діяльність козаків: пам'ятники гетьману П.Сагайдачному в Хотині, кошовому отаману Війська запорозького П.Калнишевському в с. Пустовийтівці на Сумщині, Меморіал козацької слави під Берестечком. Це перші кроки, а в майбутньому, як вважає автор монографії, в цьому напрямку ще непочатий край роботи.

Далі у розділі розповідається про величезний досвід, набутий краєзнавцями під час, створення 26 - томної "Історії міст і сіл Української РСР". Автор книги був головою Головної редакційної колегії по підготовці цього унікального видання, яке удостоєна Державної премії СРСР. Сьогодні нове видання "Історії міст і сіл України" з урахуванням тих змін, що сталися за останні 30 років, стає нагальною потребою.

У п'ятому розділі представлені матеріали про краєзнавчу діяльність бібліотек, архівів і музеїв. Автор висвітлює роль, яку відіграли бібліотеки і архіви в період підготовки багатотомного видання, "Історія міст і сіл Української РСР". Вони забезпечили документальну базу видання. Так само наполегливо вони працювали для забезпечення джерельної бази "Зводу пам'яток історії та культури України".

Спеціально розглянуто і роль музеїв України, яким належить чільне місце у виявленні, обліку, систематизації, зберіганні історико-культурного надбання народу. Прийняття у 1995 р. Закону України "Про музеї та музейну справу" показало яка велика роль відводиться музеям у незалежній державі.

Детально розглянуто питання, присвячене створенню Державного музею народної архітектури та побуту України у Києві, в районі села Пирогово. Основна ідея, яка була закладена в процесі створення цього музею - це збереження, відтворення і широка популяризація кращих зразків українського народного зодчества, прикладного мистецтва, промислів українського народного побуту всіх шести історико - етнографічних регіонів. Серед них музей архітектури регіонів (Середня Наддніпрянщина, Полісся, Поділля, Карпати, Слобожанщина, Південь України).

Київський музей просто неба не єдиний в Україні. Впродовж 70-80-х років на базі Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника створено 22 музеї. Серед них музей архітектури Переяслава періоду Київської Русі. Музеї просто

неба створені у Львові, Чернівцях, Ужгороді та інших містах.

У розділі йдеться також про народні музеї, які діють на громадських засадах, звернуто увагу і на збереження мистецької народної спадщини.

Пам'яткоохоронній діяльності українських краєзнавців присвячено шостий розділ монографії. У розділі відзначається, що протягом тривалого часу справа збереження та дослідження історико-культурної спадщини перебувала в ідеологічних ланцюгах, залежала від політичної кон'юнктури і сваволі. Чимало пам'яток, які були окрасою України назавжди втрачено в період культу особи Сталіна. Йдеться про "антирелігійні кампанії", в ході яких руйнувались церкви, синагоги, костіли, кирхи, нищились твори видатних зодчих.

У повоєнний час наукова громадськість піднесла питання про створення Товариства охорони пам'яток історії та культури. У 1966 році така масова громадська організація з'явилася в Україні. На протязі 22 років Товариство очолював автор монографії. Він приклав чимало зусиль для збереження, реставрації та охорони пам'яток історії та культури. 20 лютого 1967 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову "Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР". Міністерства і відомства, виконками обласних рад дістали конкретні вказівки щодо пам'яткоохоронної роботи.

З 1969 року Товариство почало видавати інформаційно - методичний бюлетень "Пам'ятники України", який згуртував навколо себе широку громадськість. Важливим напрямом роботи Товариства стала діяльність по створенню "Зводу пам'яток історії та культури України". Вона продовжується і тепер.

Для докорінного покращення пам'яткоохоронної роботи доцільно, як зазначає П.Т. Тронько, створити Державний Комітет охорони пам'яток історії та культури України, який би сконцентрував керівництво пам'яткоохоронною справою в державі.

У цьому розділі йдеться про перспективи історичного краєзнавства. Автор книги підкреслює, що сьогодні ми повинні глибоко замислитися над тим, як повніше використати виховний потенціал

краєзнавства України для відродження історичної пам'яті, виховання національної гідності народу. Саме знання рідного краю духовно збагачує людину, виховує неперехідне почуття любові до Вітчизни, глибоку повагу до традицій свого народу.

Всеукраїнська спілка краєзнавців, очолювана академіком П.Т. Троньком, вже чимало зробила і робить для реалізації цих важливих патріотичних напрямів. Саме науковій, краєзнавчій громадськості ми зобов'язані сьогодні тим, що було піднято питання про реставрацію Успенського собору на території Печерського монастиря в Києві, а також про відновлення у столиці держави Михайлівського Златоверхого собору. Ця патріотична ініціатива була підтримана Президентом і Урядом України. І сьогодні ці святині українського народу відбудовані у їх первісному вигляді.

Автор книги зазначає, що дальший розвиток краєзнавчого руху у незалежній Україні залежатиме від зусиль держави, концентрації громадської енергії і наукового забезпечення. Це допоможе сфокусувати зусилля великої армії краєзнавців навколо найбільш важливих проблем вивчення і популяризації історії України.

У післямові підведені підсумки монографічного дослідження. Подано перспективи історичного краєзнавства в Україні. Автор завершує працю такими влучними словами: "Хай нове тисячоліття принесе нам нові пекторалі, нові величні храми, нові розумні книги. Хай щастить усім, хто докладає частку свого серця до благородної справи!"

Важливими додатками до книги є документи, пов'язані з розвитком історичного краєзнавства, а також серія документальних фотографій, яка з наочністю ілюструє шлях, пройдений краєзнавством України у другій половині ХХ століття.

Ми розглянули головні напрями монографічного дослідження академіка Петра Тимофійовича Тронька. Книга, яка вийшла у світ в рік славного ювілею її автора, є своєрідним підсумком багаторічної і багатогранної діяльності вченого, державного і громадського діяча на ниві історичного краєзнавства. Монографія, безперечно, стане настільною книгою для краєзнавчого загалу. Побажаємо ж книзі широкого і цікавого шляху до всіх, хто щиро цікавиться історією України.

